УДК 336.717

Проблеми тіньової економіки в контексті податкового регулювання

Білик Ірина,
здобувачка вищої освіти спеціальності 072 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок
Миколаївський національний аграрний університет
м. Миколаїв, Україна

Анотація: *У роботі досліджено сутність тіньової економіки та її вплив на економічний розвиток держави. Проаналізовано динаміку рівня тінізації економіки України за різними методами оцінки у 2021–2024 рр. Визначено основні причини її поширення, зокрема податкове навантаження, недосконаліть інституційного середовища, складність адміністрування податків та корупційні ризики. Розкрито форми прояву тіньової економіки та їх негативні наслідки для бюджетної системи, економічної безпеки та інвестиційної привабливості держави. Обґрунтовано взаємозв'язок між податковою політикою та рівнем тінізації економіки, що проявляється у формуванні замкненого циклу ухилення від оподаткування. Запропоновано напрями вдосконалення податкового регулювання, зокрема зниження податкового тягаря, спрощення адміністрування, підвищення прозорості та застосування стимулюючих інструментів. Доведено, що ефективна детінізація економіки можлива за умов комплексного реформування податкової системи та підвищення рівня податкової культури.*
Ключові слова: *тіньова економіка; податкова політика; ухилення від оподаткування; економічна безпека; детінізація економіки.*

Тіньова економіка та хабарництво лишаються одними з найбільших викликів сучасного суспільного та економічного розвитку. Їх збільшення впливає на темпи економічного зростання, рівень суспільної справедливості та роботу державних органів. Економічна діяльність, яка характеризується ухиленням від сплати податків, порушує засади чистої конкуренції, формує нечесні переваги для певних суб'єктів та підриває фінансову стійкість держави [1, С. 12]. У таких умовах держава втрачає велику частину бюджетних ресурсів, що обмежує її можливості реалізації соціальної політики та забезпечення обороноздатності.

В Україні ухилення від сплати податків у багатьох залишається поширеним явищем. У науковій літературі тіньова економіка розглядається як нелегальна, неврахована або фіктивна діяльність, спрямована на отримання доходу, у тому числі протиправними методами [2, С. 61]. За своєю суттю це рух товарів і послуг, які не контролюються законом, а також приховані суспільно-економічні відносини між суб'єктами господарювання [2, С. 62]. Її існування

можливе у ринковій та командно-економічній системі, однак масштаби та форми прояву залежать від рівня регулювання та економічного розвитку.

Для комплексної оцінки масштабів тіньової економіки в Україні доцільно узагальнити результати її вимірювання за різними методичними підходами. У табл. 1 наведено динаміку рівня тіньової економіки за 2021–2024 рр., розраховану за методом Гутмана, методом збитковості підприємств, методом споживання електроенергії та інтегральним показником, що дозволяє сформувати узагальнене уявлення про тенденції тінізації економіки.

Таблиця 1. Динаміка рівня тіньової економіки в Україні за різними методами оцінки, 2021-2024 рр., % ВВП

Роки	Метод Гутмана	Метод збитковості підприємств	Метод споживання електроенергії	Інтегральний показник
2021	32,02	20,35	31,88	28,36
2022	30,08	36,73	23,89	31,29
2023	24,92	21,30	37,81	25,60
2024	21,86	21,97	6,74	19,78

Джерело: сформовано автором на основі [3].

Аналіз наведених даних свідчить про різноспрямовану динаміку рівня тіньової економіки залежно від методу оцінки. У 2022 р. за більшістю підходів спостерігалося зростання рівня тінізації, що пов’язано з впливом воєнних дій, економічною нестабільністю та порушенням господарських зв’язків.

У 2023–2024 рр. простежується загальна тенденція до зниження рівня тіньової економіки, зокрема за методом Гутмана (з 32,02% до 21,86%) та інтегральним показником (з 28,36% до 19,78%). Водночас окремі методи демонструють значну варіативність результатів, зокрема метод споживання електроенергії, що може свідчити про вплив специфічних факторів (енергетичні обмеження, зміни структури споживання тощо).

Причини виникнення та поширення тіньової економіки мають різносторонній характер. Серед ключових причин слід виділити надмірне податкове навантаження, недосконаліть інституційного середовища та корупційні ризики [2, С. 62]. Також відіграють важливу роль суспільні, економічні, політичні, правові та морально-етичні чинники [4, С. 2]. До суспільно-економічних належать низький рівень доходів населення, економічна нестабільність та значний податковий тягар. Правові пов’язані з недосконалістю законодавства та слабкістю механізмів контролю, тоді як в морально-етичних чинниках розповсюджується нормальне ставлення до неофіційної економічної діяльності [4, С. 2].

Тіньова економіка в Україні проявляється через випуск необлікованої продукції, нелегальні валютні операції, незаконну приватизацію, вивезення капіталу за кордон та приховування реальних доходів [4, С. 2]. Така діяльність не лише скорочує податкові надходження, а й негативно впливає на економічну безпеку держави й знижує інвестиційну привабливість [1; 4]. Разом з тим, ефективна податкова політика забезпечує формування належної дохідної бази бюджету та створює умови для реалізації стратегічних пріоритетів розвитку.

Неефективна податкова політика формує середовище для роботи в тіні. З одного боку, активізація тіньових операцій зменшує бюджетні надходження, що змушує державу збільшувати податкові ставки або запроваджувати нові податки. З іншого боку, надмірний податковий тягар сам стимулює ухилення від сплати податків, формуючи замкнений цикл тінізації [5, С. 111].

Особливо відчутним є податкове навантаження на фонд оплати праці, зокрема через ЄСВ та ПДФО, що стимулює поширення практики виплати «заробітної плати в конвертах». Непрямі податки, зокрема ПДВ, включаються до вартості продукції, що знижує конкурентоспроможність легального бізнесу. Водночас податок на прибуток підприємств виступає одним із ключових інструментів державного регулювання, оскільки безпосередньо впливає на фінансовий результат діяльності підприємства.

Проблема посилюється складністю адміністрування податків. Часті зміни нормативно-правових актів, велика кількість підзаконних документів ускладнює ведення бізнесу [5, С. 111]. За таких умов тінізація сприймається як спосіб мінімізації адміністративних перешкод.

Додатковим чинником є корупційні ризики в діяльності контролюючих органів, що зменшують довіру бізнесу до держави та формують переконання в можливості «домовленостей» щодо зменшення податкових зобов'язань [4; 5]. Відсутність впевненості у дієвому використанні бюджетних коштів ще більше посилюють мотивацію до ухилення від оподаткування.

Наслідки високого рівня тінізації: скорочення доходів бюджету, зростання податкового боргу, інфляційні процеси, зниження реального ВВП та ослаблення соціального захисту населення [1; 4]. У довгостроковій перспективі це становить загрозу економічній безпеці держави та її конкурентоспроможності.

У зв'язку з цим податкова політика повинна виступати не лише фіскальним, а й стимулюючим інструментом. Доцільним є запровадження податкових кредитів та пільг, спрямованих на стимулювання інвестицій у реальний сектор економіки. Важливо також систематизувати законодавство щодо податкових пільг, чітко визначити критерії їх надання та забезпечити контроль за їх використанням. Тимчасове звільнення від оподаткування прибутку, спрямованого на виробничі інвестиції, може стати дієвим механізмом зниження податкового тягаря та стимулювання економічного розвитку. Узагальнюючи, можна відмітити, що, попри певне зниження рівня тінізації у 2024 р., її масштаби залишаються суттєвими, що вимагає подальшого вдосконалення механізмів державного регулювання, підвищення ефективності податкової політики та посилення контролю за економічною діяльністю.

Отже, тіньова економіка в Україні має багатофакторну природу та тісно пов'язана з недосконалістю податкової політики. Зменшення її масштабів можливе лише за умови комплексного реформування податкової системи, забезпечення стабільності законодавства, зниження надмірного податкового тягаря, підвищення прозорості адміністрування та формування високої податкової культури в суспільстві. Лише поєднання цих заходів здатне

забезпечити сталу детінізацію економіки та зміцнення економічної безпеки держави.

Список використаних джерел:

1. Висоцька І. Б., Нагірна О. В., Папірник С. С. Проблеми тіньової економіки та її вплив на фінансову безпеку держави. 2025. С. 12–17. DOI: https://doi.org/10.32782/2311-844X/2025-1-2
2. Сомова В. О., Фурса В. А. Сутність і структура тіньової економіки. Актуальні питання забезпечення фінансової безпеки держави в умовах глобалізації : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 лют. 2022 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2022. С. 61–63.
3. Поплюйко Я.В., Мельник М.О. Оцінка рівня тіньової економіки України в період воєнного стану та визначення ключових факторів впливу. Статистика України. 2025. №2. С. 17–29.
4. Кучеренко А., Повстин О. В. Тіньова економіка: сутність, причини виникнення та шляхи подолання. URL: https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/6702/1/%D0%9A%D1%83%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf
5. Тютюник І. В., Кобушко Я. В. Податкове регулювання в умовах тінізації економіки. *Вісник ЖДТУ*. 2018. № 4 (86). С. 111–113. DOI: https://doi.org/10.26642/jen-2018-4(86)-111-116

***Abstract**: The paper examines the essence of the shadow economy and its impact on the economic development of the state. The dynamics of the shadow economy level in Ukraine are analyzed using different estimation methods for the period 2021–2024. The main causes of its spread are identified, including tax burden, institutional inefficiencies, complexity of tax administration, and corruption risks. The forms of manifestation of the shadow economy and their negative consequences for the budget system, economic security, and investment attractiveness of the state are revealed. The relationship between tax policy and the level of shadowing of the economy is substantiated, which manifests itself in the formation of a vicious cycle of tax evasion. Directions for improving tax regulation are proposed, in particular, reducing the tax burden, simplifying administration, increasing transparency, and applying incentive instruments. It is proven that effective de-shadowing of the economy is possible only under conditions of comprehensive reform of the tax system and improvement of tax culture.*

***Keywords:** shadow economy; tax policy; tax evasion; economic security; de-shadowing of the economy.*

Науковий керівник:
Мікуляк К.А.,
асистент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Миколаївський національний аграрний університет